

Кімге: Ұлытау облысы әкімі

Автор: Отарбай Мадина Маликқызы Ұлытау облысының мәдениет, тілдерді дамыту және архив ісі басқарамасы мемлекеттік мекемесінің бас маманы.

Күні: 12.06.2025

Аналитикалық жазба

Тақырыбы: Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың қазіргі ахуалы

Мақсаты:

Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың қазіргі ахуалын кешенді түрде талдау, оның түрлері мен салдарын анықтау, статистикалық мәліметтерге сүйене отырып, заңнамалық және әлеуметтік тетіктердің тиімділігін бағалау, сондай-ақ мәселені шешуге бағытталған ұсыныстар ұсыну.

Кіріспе.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық – бұл жеке адамның денсаулығына, қадір-қасиетіне және өміріне қауіп төндіретін аса күрделі әлеуметтік құбылыс. Қазақстан қоғамында бұл мәселе соңғы онжылдықта кеңінен талқыланып, мемлекет пен үкіметтік емес ұйымдар тарапынан түрлі шаралар қолға алынды. Дегенмен, тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілері азаймай тұр. Аталған мәселенің ауқымын бағалау және оны шешуге бағытталған саясаттың тиімділігін сараптау — бұл жазбаның негізгі мақсаты болып табылады.

Негізгі бөлім.

I. ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ ТҮРЛЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылық әртүрлі формада көрініс табады:

Физикалық зорлық – бұл адамның денесіне әдейі күш қолдану арқылы зиян келтіру әрекеті. Мұндай зорлық-зомбылық адамның денсаулығына қауіп төндіреді немесе дене жарақатын салуға бағытталады.

Физикалық зорлықтың негізгі белгілері:

- ұру, тебу, түрту, итеру;
- шаштан тарту, тұншықтыру, кесу немесе күйдіру;
- қару қолдану немесе қорқыту;
- медициналық көмекке жол бермеу;
- тамақтан, ұйқыдан немесе қажетті гигиеналық жағдайлардан мәжбүрлі айыру.

Физикалық зорлық — бұл адамға күш қолдану арқылы дене жарақатын салатын, оның физикалық саулығына зиян келтіретін немесе өміріне қауіп төндіретін зорлық-зомбылық түрі.

Психологиялық зорлық — бұл адамның психикасына, эмоциялық жағдайына және өзін-өзі бағалауына жүйелі түрде теріс әсер ету арқылы көрсетілетін зорлық-зомбылық түрі. Мұндай зорлық адамның ішкі жан дүниесіне қысым көрсету, қорқыту немесе манипуляция жасау арқылы жүзеге асады.

Психологиялық зорлықтың негізгі белгілері:

- Қорқыту, үркіту, жазамен немесе өліммен шошыту
- Үнемі қорлау, тіл тигізу, кемсіту
- Қарым-қатынасты шектеу (туыстармен, достармен араласуға тыйым салу)
- Кінә сезімін тудыру, манипуляция жасау
- Үнсіз қалу немесе елемеу арқылы жәбірлеу
- Тотальды бақылау, қызғаныш, сенімсіздік білдіру
- Өзіне деген сенімді жою, өз құндылығын сезінуге кедергі келтіру

Психологиялық зорлық — бұл адамның психологиялық саулығына бағытталған жүйелі қысым, қорлау, қорқыту, манипуляция немесе эмоционалдық бақылау арқылы жүзеге асатын зорлық-зомбылық түрі.

Экономикалық зорлық — бұл адамның қаржылық тәуелсіздігіне немесе материалдық ресурстарға қол жеткізу мүмкіндігіне әдейі шектеу қою арқылы жүзеге асатын зорлық-зомбылық түрі. Бұл зорлық адамның экономикалық еркіндігін бұзып, оны қаржылық жағынан тәуелді етуге бағытталады.

Экономикалық зорлықтың негізгі белгілері:

Жұмыс істеуге тыйым салу немесе жұмысқа шығуға мәжбүрлеу
Ақшаны тартып алу немесе толық бақылауда ұстау
Жәбірленушінің атынан несие рәсімдеу
Ақша бермеу немесе отбасылық табысты тең бөлмеу
Жеке мүлкін сатуға немесе иеленуге мәжбүрлеу
Балаларға немесе үй шаруашылығына қажет қаражатты әдейі бермеу
Білім алуға немесе кәсіби дамуға кедергі жасау

Экономикалық зорлық — бұл адамның қаржылық ресурстарын бақылау, шектеу немесе иелену арқылы оны материалдық тұрғыдан тәуелді ететін және еркіндігін шектейтін зорлық-зомбылық түрі.

Жыныстық зорлық — бұл адамның еркін еркі мен келісімінсіз, мәжбүрлеу арқылы жыныстық сипаттағы әрекеттерге тарту немесе сондай әрекеттер жасау. Бұл зорлық түрі адамның ар-намысына, жыныстық еркіндігіне және психологиялық саулығына нұқсан келтіреді.

Жыныстық зорлықтың негізгі белгілері:

- Келісімінсіз жыныстық қатынасқа мәжбүрлеу
- Жыныстық қатынасқа психологиялық қысыммен немесе қорқыту арқылы итермелеу
- Порнографиялық материалдарға күштеп түсіру
- Жыныстық қатынастан бас тартқаны үшін жазалау
- Қалауынсыз сүйісу, сипау немесе басқа да жыныстық іс-әрекеттер
- Балаларға қатысты жыныстық әрекеттер (педофилия)

- Жыныстық сипаттағы қорлау, келемеждеу

Жыныстық зорлық — бұл адамның келісімінсіз, күштеу немесе мәжбүрлеу арқылы жыныстық әрекеттер жасау, жыныстық еркіндігі мен қауіпсіздігін бұзатын зорлық-зомбылық түрі.

Цифрлық зорлық — бұл адамның жеке өміріне, еркіндігіне және қауіпсіздігіне ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (интернет, әлеуметтік желі, мессенджерлер, смартфондар және т.б.) арқылы қысым көрсету, бақылау, қудалау немесе зиян келтіру.

Цифрлық зорлықтың негізгі белгілері:

- Әлеуметтік желідегі аккаунттарын бақылау немесе бұғаттау
- Хаттарды, қоңырауларды жасырын немесе ашық түрде тексеру
- Рұқсатсыз фото, видео, жеке хаттарды жариялау немесе жариялаймын деп қорқыту (сексторшинг)
- Қадағалау құрылғыларын (GPS, камера, тыңдау құрылғылары) орнату
- Қауіп төндіретін хабарламалар немесе жазбалар жіберу
- Алаяқтық жолмен жеке деректерге қол жеткізу
- Интернеттегі беделіне нұқсан келтіру (кибербуллинг, фейк ақпарат тарату)
- Қарым-қатынасын шектеу үшін онлайн кеңістікте оқшаулау

Цифрлық зорлық — бұл адамның келісімінсіз ақпараттық технологиялар арқылы оны бақылау, қорқыту, кемсіту немесе қудалау арқылы жасалатын психологиялық және ақпараттық зорлық-зомбылық түрі.

Бұл түрлердің барлығы адамның жеке еркіндігіне, психологиялық және физикалық саулығына нұқсан келтіреді.

II. АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙ ЖӘНЕ СТАТИСТИКАЛЫҚ ДЕРЕКТЕР (2022–2024)

1. Ресми деректер:

- ҚР ІІМ дерегі бойынша, 2023 жылы 100 мыңнан астам отбасы-тұрмыстық құқықбұзушылық тіркелген;
- 2022 жылы 103 әйел тұрмыстық зорлықтың салдарынан көз жұмған;
- 2024 жылы 2600-ден астам бала зорлыққа ұшыраған;
- 2023 жылы 45 дағдарыс орталығы жұмыс істеді (25 мемлекеттік, 20 үкіметтік емес);

2. Бейресми деректер мен сарапшылар пікірі:

- «НеМолчиKZ» ұйымының зерттеуінше, әрбір үшінші әйел өмірінде бір рет болса да зорлық көрген;
- Статистикалық деректерге қарамастан, көптеген жағдайлар тіркелмей қалып отырады (қорқыныш, әлеуметтік қысым, құқықтық сауатсыздық себептерінен).

III. ҚҰҚЫҚТЫҚ БАЗА ЖӘНЕ САЯСИ ҚАДАМДАР

1. Қолданыстағы заңнама:

2009 жылы қабылданған «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы» ҚР Заңы – негізгі құқықтық акт болып табылады. Алайда, бұл заңның бірқатар кемшіліктері бар:

Тұрмыстық зорлықтың барлық түрлері Қылмыстық кодексте жеке баппен қарастырылмайды;

Қорғау нұсқамалары жиі бұзылады, әкімшілік жауапкершілікпен шектеледі;

Жәбірленушіні қорғау механизмі толық қамтылмаған.

2. Соңғы реформалар:

-ҚР Парламенті жаңа түзетулер қабылдады:

-Қайталанатын зорлық үшін қылмыстық жауапкершілік енгізілді;

-Полиция қызметкерлеріне жедел қорғау құралдары берілді;

-Дағдарыс орталықтарының рөлі заңмен бекітілді.

IV. ӘЛЕУМЕТТІК, МӘДЕНИ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР

1. Патриархалды көзқарастар:

Қоғамда әлі де болса әйелдің бағынышты рөлі қалыптасқан. Бұл тұрмыстық зорлық-зомбылықты ақтап алуға әкеліп соғады.

2. Білім мен құқықтық сауаттың төмендігі:

Ауылдық жерлерде әйелдер мен жастар арасында өз құқықтарын білмеу – зорлық-зомбылықтың жалғасуына себеп.

3. Балалар мен жасөспірімдерге әсері:

-Отбасында зорлыққа куә болған бала:

-Өзі де агрессивті болады;

-Қорқыныш пен күйзеліс жағдайында өседі;

-Қоғамға бейімделуде қиындықтарға тап болады.

V. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

1. Түркия тәжірибесі:

«Kadına Şiddet» бағдарламасы арқылы әр әйелдің дабыл беретін мобильді қосымшасы бар.

2. Канада үлгісі:

Отбасылық зорлық бойынша әр ауданда 24/7 қызмет ететін орталықтар бар. Полиция, әлеуметтік қызметкер және психолог бірлесіп жұмыс істейді.

3. Еуропалық Одақ:

Стамбул конвенциясы аясында зорлық – адам құқығын бұзу деп қарастырылады. Қазақстан бұл құжатқа қосылмаған.

АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ МЕН ҰСЫНЫСТАР

1. Заңнаманы жетілдіру:

- Тұрмыстық зорлықты Қылмыстық кодекске нақты жеке бап ретінде енгізу;

- Қорғау нұсқамаларын бұзғандарға қатаң жаза қарастыру.

2. Ақпараттық-ағартушылық жұмыс:

- Телевидение, интернет арқылы ақпарат тарату;

- Мектептерде, колледждерде құқықтық білім беру.

3. Дағдарыс орталықтарының инфрақұрылымын кеңейту:

- Әр облыста кемінде 2 орталық болуы тиіс;

- Мамандар даярлау: психолог, әлеуметтік қызметкер, заңгер.

4. Цифрлық қауіпсіздік:

- Арнайы мобильді қосымша әзірлеу;

- Полициямен тікелей байланыс орнату мүмкіндігі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылық – қоғам мен мемлекеттің бірлесіп шешуге тиісті әлеуметтік, құқықтық және адамгершілік проблема. Соңғы жылдары бұл бағытта нақты шаралар қолға алынғанымен, олқылықтар да жоқ емес. Заңнама жетілдіруді, қоғамдық сана-сезімді өзгерту мен институционалдық қолдауды қажет етеді. Кешенді тәсіл арқылы ғана бұл әлеуметтік қатердің алдын алуға болады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕККӨЗДЕР

ҚР ІІМ ресми статистикасы – <https://mvd.gov.kz>

НеМолчиKZ қоры – <https://nemolchi.kz>

ҚР Президенті жанындағы Әйелдер істері жөніндегі ұлттық комиссия материалдары

ҚР Әділет министрлігінің құқықтық актілері порталы – <https://adilet.zan.kz>